

Zdravko MLINAR*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

“GLOKALIZACIJA” ALI GETOIZACIJA LOKALNE DEMOKRACIJE?

Koper, Slovenska Istra in država

Povzetek. V času, ko se ljudje v lokalnih in regionalnih enotah razvitih držav kot soodgovorni vse bolj vključujejo tudi v reševanje nacionalnih in globalno-družbenih vprašanj, pravni red slovenske države prostorsko in vsebinsko zamejuje njihovo vlogo na ozko lokalne zadeve. Ker pa je “čisto” lokalnih zadev vse manj in se z delitvijo prejšnjih občin na več manjših še povečuje njihova zamejenost, to pomeni izhodišče za vse večje siromašenje lokalne samouprave. V okviru teritorialne organizacije slovenske države imamo torej bolj opravka z “getoizacijo”, nekakšnim izprtjem, kot z “glokalizacijo”, tj. razširjanjem in bogatitvijo lokalne demokracije. Danes se odpirajo nove možnosti za vključevanje ljudi z razširjanjem dostopnosti in z “neposrednostjo na daljavo”. V Sloveniji pa gre za poudarjeno ločevanje med neposredno in predstavniško demokracijo, kakršno ne sodi v informacijsko dobo. V tem smislu postane razumljivejše ozadje konflikta, do katerega je prišlo v zvezi z zahtevo po razdelitvi koprskih občin. Hkrati pa nam sedanje dogajanje na območju Slovenske Istre razkriva, kako se preživela državocentrična miselnost, na podlagi katere so oslabili vse ožje teritorialne enote, da bi utrdili državo kot celoto in jo ubranili pred zunanjo ogroženostjo, absurdno sprevrča v nasprotno.

Ključni pojmi: teritorialna (re-)organizacija, lokalna demokracija, država, velikost občin, raznovrstnost, glokalizacija, reprezentativnost središča, odpiranje meja, Koper, Slovenska Istra, evroregija

Ali bi večja samostojnost delov zares oslabila celoto?

Povod za moje pisanje predstavlja zaostreno nasprotje med državnim vrhom in občino Koper, ki je nerazrešeno obstalo v slepi ulici in bo tako očitno prestopilo mejo 20. stoletja. Ob seznanjanju z njim pa sem postajal vse bolj prepričan, da gre za izziv, ki ne zadeva le konkretnega primera, niti ne gre za vprašanja, ki bi zade-

* Akademik dr. Zdravko Mlinar, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

vala le občine in lokalno demokracijo ali pa morebiti še regije ipd., temveč da gre za nejasnosti in nasprotja, ki zadevajo celotno zasnovo slovenske države in njene teritorialne organizacije. Le-to pa je mogoče utemeljeno preverjati le, če jo postavimo v širši družbeno-razvojni kontekst. To pa ne pomeni le v kontekst ozko politično pojmovane "tranzicije", v kateri nekateri vidijo predvsem vračanje nazaj, v predpreteklo stanje (pred drugo svetovno vojno). "Koprski primer" postane izziv širšega pomena šele, če ga postavimo v kontekst temeljne družbeno-prostorske preobrazbe današnjega časa v razvitem svetu, ki jo v družboslovju označujemo z vstopanjem v "post-moderno družbo" ali kot porajanje "globalne civilne družbe" ipd. Za te širše prostorsko-časovne razsežnosti ni bilo prostora v zamejenih okvirih normativnega formalizma, ki je prevladoval v dosedanjih razpravah o teritorialno-političnih preureditvah v Sloveniji, ki naj bi približale odločanje ljudem v njihovem vsakdanjem okolju.

Četudi naj bi šlo za privrženost nadaljnji demokratizaciji družbe, nam opravljena analiza razkriva, da gre bodisi že v izhodišču tudi za drugačne vrednote in strankarske interese bodisi prihaja do sprevrženih, nasprotnih dejanskih učinkov. Zato ne preseneča, da se je pojavil t. i. "upor na periferiji" v času, ko je Slovenija notranje (re)organizirana po vzorih, ki so bližje Evropi vestfalskega reda (suverenih, centraliziranih in strogo razmejenih teritorialnih držav), kot pa redu, v katerega naj bi se prav sedaj vključevala in ga soustvarjala, tj. redu "nove Evrope".

V ozadju nasprotij med Koprom (še prej Mariborom idr.) in Ljubljano torej dejansko razkrivamo temeljna neskladja in nasprotja med *dvema vzorcema* teritorialne organizacije države in tudi družbe nasploh. Dogajanje v prostoru Slovenije kaže nekakšno razpetost in razdvojenost med vezanostjo na organizacijske vzorce delovanja iz preteklosti in tiste, ki se šele danes uveljavljajo z integracijskimi procesi v Evropi in prek nje. Slovenska država je bila zasnovana kot zapoznec ob izteku skoraj 350-letnega obdobja *vestfalskega vzorca* teritorialne organizacije držav in je glede na to tudi dobila pečat tega obdobja (Mlinar, 1999). Ob vzpostavljanju nacionalne samostojnosti je tako dobila samostojnost ožjih teritorialnih, t. i. "sub-nacionalnih" enot, drugotno in podrejeno vlogo ali pa le-te, tako kot regije, praktično niti niso bile priznane oz. institucionalizirane. Po izteku skoraj polstoletnega nedemokratskega sistema je sicer bil predložen projekt "*reforme lokalne samouprave*", ki pa mu je novi ustavni red – kot bomo še videli – že v izhodišču zamejil njegov domet. Ta zamejitev je izhajala iz dveh prikritih in spornih predpostavk – značilnih za stari red in razmere v preteklosti – in sicer: 1. da bi povečevanje *samostojnosti ožjih* delov pomenilo *slabitev* Slovenije kot *celote* in 2. da se Slovenija kot majhna država lahko ubrani pred ogroženostjo od zunaj le z okrepjenim državnim središčem in z določeno *centralizacijo* oblasti.

Takšne predpostavke so prepoznavne tako v sami ustavi kot v kasnejših normativnih določilnicah "*reforme lokalne samouprave*". Ob skoraj popolni odsotnosti družboslovnih spoznanj o družbeno-prostorski preobrazbi konec dvajsetega stoletja so tudi v strokovnih pripravah prevladovala že *preživela miselna izhodišča*, npr. v zvezi s teorijo države z začetka tega stoletja. Gre za paradoks, da se reforma, ki naj bi pomenila okrepitev lokalne demokracije, opira na razlage, ki utemeljujejo dominacijo države ter podrejenost in odvisnost "ožjih družbenih

skupnosti"; država da je tista (kot piše Grafenauer, 1997, minister za lokalno samoupravo, ob tem, ko se zgleduje in sklicuje na vire iz dvajsetih in tridesetih let), ki določa, kateri so lahko interesi teh skupnosti in na kakšnem območju se uveljavljajo, in ona je tista, ki ima "na svojem ozemlju pravico zahtevati pokorščino" ipd. Arhaičen je ne le jezik uporabljenih virov, ampak tudi miselnost, tako da se ni čuditi kritičnim odzivom, na kakršne je njeno uresničevanje naletelo v javnosti in še posebej v obravnavanem primeru, tj. v Kopru. Iz gornjega naj bi izhajalo, da je država, kar praktično pomeni njen center, tista, ki izraža in zagotavlja enotnost in celovitost Slovenije - ne s soudeležbo regij in občin, temveč z njihovim podrejanjem; ali pa (če upoštevamo analize pravnega položaja regij, ki jih je opravil Janez Šmidovnik, 1999) celo z njihovim dejanskim nepriznavanjem. Samostojnost določene enote, "uveljavljanje svoje volje", bi po takšni miselnosti pomenila njeno samoizključitev iz sistema.

Takšno sklepanje temelji na logiki "igre z ničelno vsoto" (v smislu: kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi), ki je še nedavno utemeljevala ideološke shematizme o razredni borbi in ki, ob hkratnih zahtevah, da je treba odločneje prekiniti s preteklostjo, dejansko še vedno v znatni meri prežema slovensko politiko in njene razne izključnosti. Takšno razumevanje stvari je v ozadju odpora proti zahtevam po decentralizaciji, ki jo samoumevno razlagajo kot izgubo in slabitev centra. Spregleda pa se tisto, kar je pri tem *bistveno novega*, tj. da je takšno medsebojno izključnost, ki je bila vseskozi značilna za državno hierarhične odnose, danes moč presegati s *partnersko soudeležbo* več ravni delovanja.

Takšna miselnost in normativna ureditev, ki le-to izraža, se vse bolj *spopadata s pobudami in zahtevami* "nove Evrope". Medtem ko so v Sloveniji prepoznavne predpostavke, da je vprašanje osamosvajanja v osnovi razrešeno z novo državo, pa pričakovanja iz Bruslja šele odpirajo novo zgodovinsko poglavje, v katerem se evropsko povezovanje lahko krepi le, v kolikor se *hkrati krepi* tudi samostojnost regionalnih in lokalnih enot ter različnih nevladnih skupin, manjšin in posameznikov, ki tvorijo sfero civilne družbe. Zgoraj prikazana državocentričnost slovenske politike in pravnega reda, ko se vsega lotevajo v slogu "od zgoraj navzdol", je v pravem nasprotju in se že vsakodnevno spopada z evropskim "načelom subsidiarnosti", ki izhaja "od spodaj", tako da daje prednost lokalnim enotam in "višjim" prepušča le tiste naloge, ki jih lahko uspešneje rešujejo kot "nižje" enote.

V času, ko se pri nas razrašča državni aparat, ko se krepijo strankarske centrale in ko uvajajo večinski volilni sistem, ki naj bi utrdil osamostaljene in homogenizirane politične "bloke", raziskave v Zahodni Evropi in Severni Ameriki razkrivajo povsem *nasprotno trende*. Tako npr. pri njih vse bolj *zavračajo* odmaknjeno in neodvisno centralno-državno birokracijo, hkrati pa dajejo večjo podporo decentralizaciji in individualiziranim oblikam vključevanja v (lokalno) politiko. Upada lojalnost v odnosu do strank in volilci vse pogosteje izbirajo kandidate iz volilnih list različnih strank. Nasploh gre za krepitev t. i. "novih, *neodvisnih* volilcev" (Hoffman-Martinot, 1999; Klingemann, Fuchs, 1995). Udeležba na državnih volitvah upada; članstvo v prostovoljnih združenjih in v skupinah, ki branijo specifične lokalne interese, pa se povečuje. Namesto toge hierarhično-državne strukture, se oblast vse bolj drobi in razpršuje, tako da le za krajši čas izstopi ob obravnavanju

posameznih problemov, in hkrati odpira prostor za pobude, skupine in gibanja v kontekstu civilne družbe.

Za razliko od navedenega pa slovenska politika še vztraja in deluje po starem državocentričnem vzorcu. S tem izgublja razvojno pobudo in se vse pogostejše znajde le v nekakšni *defenzivni vlogi* ali pa celo predstavlja blokado v odnosu do pobud in programov *“od spodaj”* in *“od zunaj”*. Razvojna dinamika bolj prihaja od drugod, kot pa iz državnega središča, ki ima vse več opravka s samim seboj. Slovenija postaja nekakšen avditorij strankarskih veljakov, ki večinoma bolj skrbijo za to, da obdržijo doseženo koncentracijo politične moči tam, kjer so jo pač dosegli, predvsem v centru, pa tudi v občinah, kot da bi se zavzemali za decentralizacijo in demokratizacijo odločanja. Šele v tem smislu razkrivam širše ozadje konflikta (prikritih) interesov, ki nam – poleg preživelih predstav o medsebojni izključnosti enot v teritorialni državni organizaciji – omogoča razumevanje oz. pojasnitev *“koprškega primera”*. Glede na to je zahteva po razdelitvi občine naletela na odpor, saj ljudje v njej niso videli predvsem prizadevanj za okrepitev neposredne demokracije, ampak so v njej bolj prepoznavali centralizem v smislu politike *“deli in vladaj”* (kar ima svojo osnovo, če upoštevamo tudi *“nep priznано”* regijo in njeno središče – Koper).

Preživele predstave o državno teritorialni (re-)organizaciji in velikosti občin

Preden bom ta sklop vprašanj osvetlil na koprskem primeru, jih je treba spet postaviti v širši kontekst. *“Reforma lokalne samouprave”* naj bi na podlagi nove ustave odpravila in presegla *“komunalni sistem”*, ki je bil vzpostavljen še v nekdanji Jugoslaviji, s tem, da bi odločanje približala ljudem in izločila vpletanje države v samoupravno delovanje na ravni občin. Vse lepo in prav! Toda *približanje odločanja občanom* je bilo zelo ozko in enostransko zasnovano, prvenstveno z *zmanjševanjem velikosti občin*. Ni pa vključevalo drugih možnosti, s katerimi bi npr. ob pospešeni informatizaciji vsakdanjega življenja zares lahko kaj več napravili za doseg tega cilja, tudi ne glede na njihovo velikost. Ni se upoštevalo, da se zmanjševanje enot samo zase – brez hkratnega povezovanja v širšem prostoru – dejansko sprevrže v *vsebinsko osiromašenje* lokalne samouprave. Kaj naj pomeni približanje in neposrednost odločanja, če pa se le-to vsebinsko omeji na vprašanja, ki zadevajo kanalizacijo, javno razsvetljavo in podobne zadeve, ki so sicer nujne, a pritegnejo le manjši segment (starejših) občanov.

Danes je že precej pozabljeno mučno, nenehno in brezplodno eksperimentiranje s *“teritorialnimi preobrazbami”* v prejšnji državi. A tudi sedaj se je z *“reformo”* pozornost osredotočila le na tisto, kar je *najbolj vidno*, opazno, tj. na velikost občin–

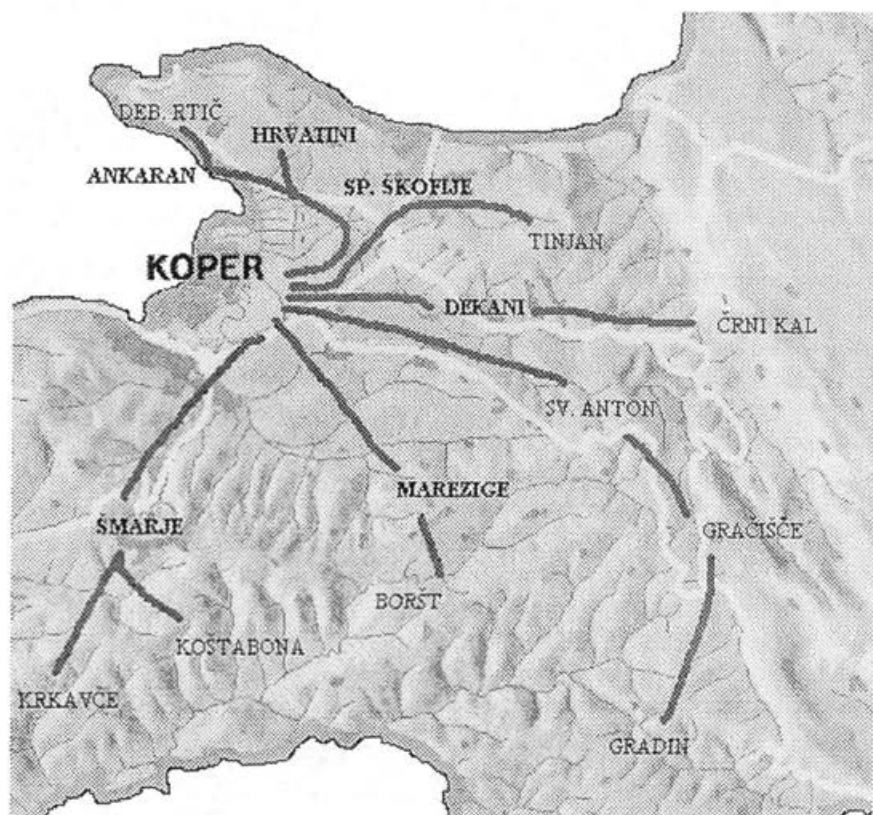
- kot da bi že sprememba le-te lahko odločilno prispevala k demokratizaciji,
- kot da je mogoče določiti optimalno velikost kar nasploh in
- kot da gre pri tem prvenstveno ali pretežno za (upravno) pravna vprašanja.

Izhodišča "reformne" (ustava, zakon) niso upoštevala trendov v Zahodni Evropi, saj je zmanjševanje velikosti občin v Sloveniji v nasprotju s splošnim tokom sprememb k *povečevanju velikosti* občin in zmanjševanju njihovega števila (o tem np. Svet Evrope, poročilo in kolokvij na temo "Velikost, učinkovitost in participacija občanov", 1994, pa tudi Vlada RS "Zakaj v nove občine", 1994). Te trende pojasnjujejo s splošnim razširjanjem dostopnosti v prostoru (promet, komunikacije), s širjenjem mest v obliki suburbanizacije in somestij ipd. Pri nas pa se zdi, da je šlo bolj za to, da naj bi pavšalno in brez predhodne analize odpravili prejšnji sistem z vrnitvijo v *predpreteklo stanje* (zgledovanje po ureditvi pred 2. svetovno vojno) kot pa za pozornost do najnovejših družbenih sprememb in do tistega, kar je pred nami; ali pa je šlo za določene bolj ali manj prikritne strankarske interese, ki se prav sedaj spet kažejo v zvezi z določanjem volilnih območij.

Ob miselni ujetosti v tradicionalno pojmovano teritorialnost "reformatorji" niso videli ali upoštevali sprememb, zaradi katerih je velikost občin nasploh izgubila svoj nekdanji pomen. Pri tem mislim zlasti na to, da z razširjanjem t. i. *omrežnega povezovanja* med posamezniki in med skupinami, na podlagi nove tehnologije prometa in komunikacij, postajajo neprimerne in neuporabne tradicionalne predstave o strnjenih in medsebojno jasno razmejljivih območjih lokalnih skupnosti.

Prav v koprskem primeru se je pokazalo, da je bila predložena delitev sedanje občine taka, da je bila bolj upoštevana "teritorialna zaokroženost" kot pa *dejanska notranja povezanost* predloženih novih občin na podeželju. Tu se je v drastični obliki izkazalo, kako zgrešena je predpostavka, da je s tem, če zmanjšamo teritorialno velikost občine, že zagotovljena tudi večja medsebojna povezanost zaobseženih krajev in prebivalcev. Prav na območju kopske občine je značilno, da se glavne prometne povezave v *školjkasti obliki*, *radialno* stekajo v občinsko središče. Le-to je tako lažje dostopno, kot pa so sicer bliže ležeči kraji med seboj, ki dostikrat nimajo "nič skupnega".

RADIALNI VZOREC POVEZAV

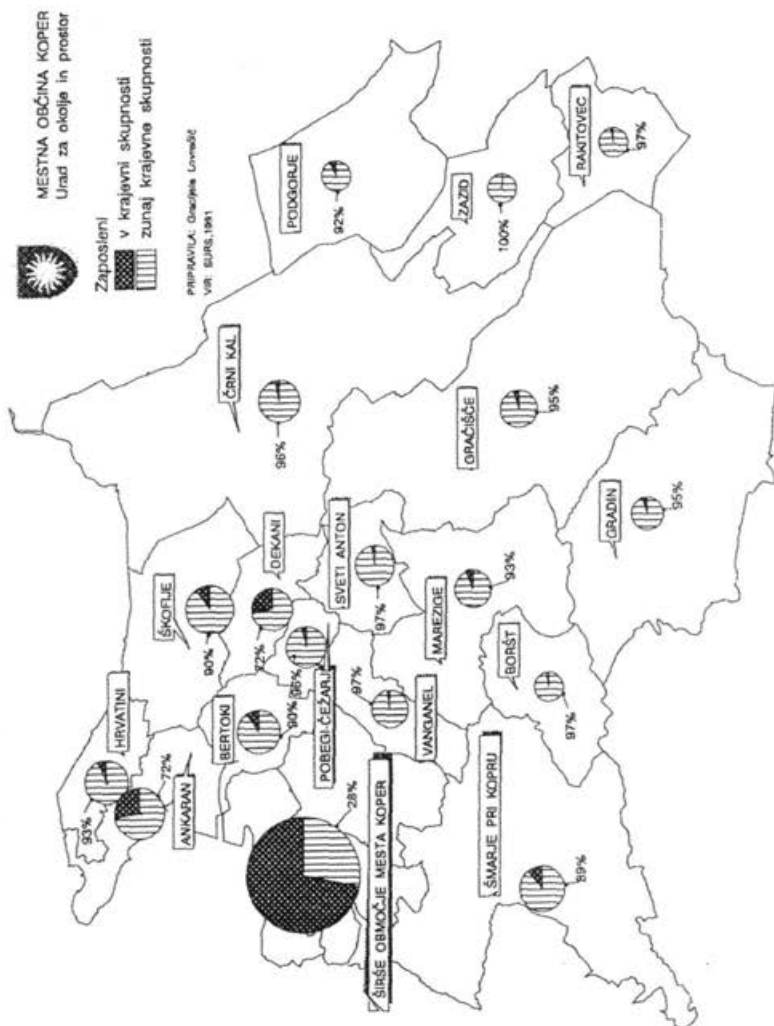

418

Predlogi za nove občine pa so vključevali prav takšne neživljenjske in – kot so jih označevali domačini – “pisarniške konstrukcije”, ki so določale območja, na katerih izza videza teritorialne bližine dejansko ni bilo *niti povezanosti* med kraji (brez dejanskega središča) *niti zavesti* o skupni pripadnosti. V vseh predloženih primerih za nove občine so bili prebivalci večinoma bolj povezani prek meja take enote kot pa z največjim krajem znotraj nje.

V tem smislu sta bila najbolj značilna predloga za oblikovanje občine Škofi-je-Ankaran in občine Šmarje-Marezige. Vsak od teh krajev je prometno bolje povezan z mestom Koper kot pa z drugim, navidezno bližjim krajem. Tako se npr. pretežni del zaposlenih iz širšega zaledja dnevno vozi v Koper, saj je na mestnem območju osredotočena večina vseh delovnih mest občine.

Zaposleni v in izven krajevne skupnosti stalnega prebivališča v %

Če naj bi bile nove, manjše občine kaj več kot *umetno vzdrževane*, od države odvisne tvorbe, potem se ne bi smeli prvenstveno osredotočati na njihovo teritorialno in upravno-politično razsežnost (velikost, zaokroženost ipd.), odločilna naj bi bila dejanska dostopnost materialnih in človeških virov. To pa pomeni, da takšnega "projekta" kot je reforma lokalne samouprave, ne bi smeli obravnavati kot zadevo enega resorja, enega ministrstva, temveč vsebinsko dosti bolj celovito in zato tudi na daljši rok, z večjo strpnostjo, manj direktivno in bolj spodbudljivo; podobno kot so k temu že pristopili v sosednji Italiji. Če gre zares za temeljne vrednote, potem bi morali v takšen projekt vključiti tudi celoten kompleks prostorskega in urbanističnega planiranja in se mogoče spomniti na tisto, kar sta vedeli že cesarica Marija Terezija in carica Katarina Velika, da je treba najprej poskrbeti za infrastrukturo teritorialne organizacije (državne) uprave. Če gre za oživljanje podeželja, potem se ne bi smeli omejiti le na upravno-organizacijska vprašanja, temveč bi ta predstavljala le eno od razsežnosti celovitega načrtovanja *naselitve, dela in bivanja*.

Tudi izkušnje iz Prekmurja, kjer je bilo osnovanih največ malih občin, nam kažejo, da *temeljno vprašanje ni mala ali velika enota*. V manjših, ki so v nekaterih primerih po velikosti izenačene s prejšnjimi krajevnimi skupnostmi, je oživela lokalna pobuda. Taka je npr. obmejna občina Kobilje, ki je bila prej krajevna skupnost v okviru občine Lendava, sedaj pa celo prva v Sloveniji uvaja inovacijo "telehiša", tj. informacijsko-komunikacijsko središče po vzorih iz Madžarske. Toda ob povečani samostojnosti manjših enot, je že opazno tudi njihovo zapiranje vase in celo razpadanje že prej vzpostavljenih sistemov na širših območjih. Kot kritično opazanje iz Murske Sobote se npr. pojavlja to, da sedaj "vsaka občina ustvarja svoj sistem kanalizacije" in nadalje, da si Beltinci ločeno urejajo svojo vodooskrbo z izkopi novih vodnjakov, čeprav že izgrajeno vodno zajetje ob Muri zadostuje celo za pretežni del Goriškega. Zapiranje v manjše osamosvojene enote ima torej, še zlasti in spet zaradi *odsotnosti* integrativne *regionalne vloge*, za posledico, da namesto priključitev na že vzpostavljene sisteme prihaja do prekinitev, ob tem pa do nadaljnjih drobitev, ko gre za snovanje novih.

Življenjska raznovrstnost in normativna uniformnost

Kot je znano, je ustavno sodišče ocenilo, da je sedanja Mestna občina Koper ustavno neprimerna zaradi "teritorialnega obsega", "števíla naselij" in "posledične notranje heterogenosti". Vendar zaradi podobnih odstopanj, v smeri preveč ali premalo, številne občine niso bile proglašene kot sporne. Tako naj bi – ob lastni nedoslednosti – dosledno uveljavljalo zahtevo po enotni (v smislu – podobni) urejenosti na vsem ozemlju države. Že to dvojnost so Kopčani, glede na vse druge moteče zadeve v njihovem spopadanju z državnim centralizmom, doživljali kot diskriminacijo.

Ob tem se zastavlja vprašanje razumevanja in pomena enotnosti, ki naj bi jo zagotavljali z uniformnostjo teritorialne organizacije (ali le z nekaj vnaprej določenimi tipi občin), četudi je očitno, da gre v vseh drugih ozirih npr. geografskem,

ekonomskem, kulturnem idr., za veliko raznovrstnost. Že v prejšnji, jugoslovanski državi, ko je osredotočena politična oblast vsiljevala t. i. "monotipsko organizacijo" občin, smo kritično opozarjali na njene proti-razvojne učinke. Ob vstopanju v post-moderno družbo se v razvitem svetu vse bolj odmikajo od prejšnje organizacijske *togosti in uniformnosti*, hkrati pa vrednotijo *fleksibilnost in raznovrstnost* povezovanja v prostoru. Gre torej za usmeritev, ki je prav nasprotna tudi nekdanjemu togemu, formalnemu redu v državah, ki so vključevale dele današnje Slovenije še pred in po prvi svetovni vojni. Čim višje je vrednotenje demokratičnosti delovanja, tem večja je praviloma tudi *strpnost do raznovrstnosti*, kar nam še zlasti potrjuje praksa v ZDA. "Verjetno ni dveh mest v ZDA, ki bi imeli natančno enako strukturo oblasti. Povsod dodajo kaj svojega" (Vlaj, 1998). To hkrati pomeni tudi *večje zaupanje*, da so ljudje na zadevnih območjih sami zadosti "zreli", da bodo – prej ali slej – prišli do spoznanja o tem, kaj predstavlja optimalno rešitev.

Paradoks je v tem, da imamo opravka z zelo ohlapnimi merili za oblikovanje občin (npr. da gre za naselja, povezana s skupnimi potrebami in interesi), hkrati pa z zelo avtoritativnimi odločitvami in vsiljevanjem le-teh. V pripravah so se nekateri (strokovni) predlogi glede števila razlikovali za skoraj 100 občin. Podobno imamo še danes predloge v razponu od 6 do 24 pokrajin in tudi predloge za oblikovanje 12 do 62 upravnih okrajev idr.

Ob tem, ko se ves državni vrh več let ukvarja z vprašanjem o neprimerni velikosti ene občine (in pušča vnmear množico drugih "prestopnic"), pa je hkrati občinam prepuščeno, ali sploh ustanovijo pokrajino ali ne, ali bodo sploh imele krajevne skupnosti ali ne, ali bodo le-te pravne osebe ali ne, ali bodo imele vaše skupnosti ali ne ipd.! Navidezna strogost in doslednost v imenu pravnega reda se torej izkaže kot nenačelnost in samovoljnost. Glede novih občin se zaostri nasprotovanje občinam, ko pa gre za krajevne skupnosti, ki so – vsaj po velikosti dostikrat izenačene z njimi – je pa vseeno, kako se reši!?

Ob tem, ko postaja vse bolj nesprejemljivo vsiljevanje določenega modela z vrha, je očitno *le dialog* tisti, v katerem je mogoče strpno presegati tako enostranosti pristopa od zgoraj kot enostranosti od spodaj. A do takega dialoga vsaj v koprskem primeru ni prišlo. Pri tem pa ne mislim le na javne razprave, temveč na širšo vsebino t. i. "partnerskega sodelovanja". Le-to omogoča *zblíževanje* med splošnimi in konkretnimi interesi, ne pa prevlade ene od alternativ na račun druge, tako kot pri referendumu.

Nasploh pa gre za sproščanje različnih oblik teritorialnega in vse bolj predvsem funkcionalnega (glede na posebne naloge in interese) povezovanja, ki ne sledi več starim predstavam o *teritorialni zaokroženosti in izključnosti*, temveč predpostavlja medsebojna prekrivanja in križanja v prostoru, tako kot je to sploh značilno za že omenjeno *"omrežno povezovanje"* v današnjem času.

V tem smislu je značilno, da se v razvitih državah (v nekaterih oblikah pa tudi že pri nas) namesto vseobsegajoče, teritorialno zasnovane oblasti pojavlja vse večja *raznovrstnost* različnih oblik (samo-)upravljanja in oblasti za prav posebne eno-namenske enote, vendar tako, da niso prostorsko zamejene na isto območje: lahko gre za upravljanje posameznih zgradb, za poseben širši okoliš, za rekreacijske aktivnosti ipd. Npr. v Kopru pripravljajo projekt "Pot zdravja in prijateljstva", v

okviru katerega bodo uredili kolesarsko rekreacijsko pot na trasi stare železnice od Poreča do Trsta. Oskrba s plinom terja druge povezave, sežiganje odpadkov spet tretje. V širšem kontekstu pa gre tudi za številna omrežna povezovanja mest; tako npr. mesto Piran aktivno sodeluje v evropskem omrežju obzidanih mest ipd. V takih primerih tradicionalne predstave o najbolj primerni velikosti občine niso več uporabne.

Kontinentalna Evropa, po kateri so se pri nas ob "reformi lokalne samouprave" najbolj zgledovali, kaže glede velikosti teritorialnih enot, tako znotraj posameznih držav kot med njimi, večjo raznovrstnost kot jo določajo normativni okviri pri nas. Tako po posameznih državah ne problematizirajo velikosti lokalnih enot niti tedaj, če le-te vključujejo le nekaj sto ali pa tudi več milijonov prebivalcev. Konec koncev se je tudi pri nas izkazalo, da velikosti občin ni mogoče držati v vnaprej določenih okvirih, saj imamo najmanjšo, ki šteje približno 400 prebivalcev, in največjo, ki šteje 272 000 prebivalcev; 101 občina ima manj prebivalcev kot je bilo predvideno, tj. manj kot 5000 prebivalcev.

Ob tem se primerjalno zastavlja še vprašanje: če se lahko države po velikosti razlikujejo celo v takšnih ekstremih kot ju predstavljata Kanada (9.976.146 km² površine) in Monako (1,5 km²), ne da bi bilo to posebej moteče, zakaj bi bilo drugače tedaj, ko gre za organizacijo enot lokalne samouprave?

Tudi v evropskem prostoru je prišla do izraza določena težnja držav k homogenizaciji, tako da so znotraj svojih meja uveljavile upravno-politično uniformnost, ki odstopa od večje raznovrstnosti dejanskih življenjskih razmer. Avstrijski politolog R. Rack (1988) piše o skoraj patoloških prizadevanjih, da bi v Avstriji z ustavno ureditvijo zagotovili uniformnost na ravni občin, saj se preveč opirajo na splošno predstavo o abstraktni občini.

Tudi težnja, da bi vnaprej vse določili in umestili v omejeno število zakonsko opredeljenih kategorij, bo zmeraj manj uresničljiva in zmeraj bolj zaviralna. Vse večje raznovrstnosti, ki postajajo prepoznavni znak postmoderne družbe, ni mogoče stlačiti v nekaj kategorij, npr. v nekaj tipov občin. Do tega spoznanja so se že dokopali vsaj v nekaterih evropskih državah, ne pa tudi v slovenski politiki in zakonodaji. Koprsko občino sicer lahko označimo, da je obmejna, mestna, z demografsko ogroženimi območji ipd.; toda z nobenimi splošnimi predpisi ni mogoče zajeti tistega, kar v konkretnem primeru predstavlja edinstveno kombinacijo lastnosti, npr. prav to, da je hkrati geografsko obrobna enota (periferija), pa vendarle dinamično razvojno središče.

Tako kot živimo v času, ko človek vse bolj izrazito uveljavlja svojo individualnost in se upira, kadar ga poizkušajo obravnavati le v nekakšnih kalupih (Roszak, 1981 je uporabljal izraz "identity boxes"), tako tudi lokalne enote ne morejo uveljavljati svojih edinstvenih možnosti in pospešeno reševati svojih problemov, če so normativno obravnavane uniformno ali kvečjemu v nekaj taksativno določenih kategorijah. Kje je torej rešitev? Nakažemo lahko vsaj smer reševanja. Ta pa je v tem, da uveljavljanje edinstvenih lokalnih identitet terja vse večjo lokalno samostojnost in strpnost do različnosti, česar pa slovenski pravni red še ne dopušča.

Teritorialna zamejenost v času "glokalizacije"!?

Ob vrsti izzivov, ki sem jih razkrival v "koprskem primeru", še posebej izstopa ustavna zamejitev vloge občine na "čisto" lokalne zadeve. Po ustavi je torej občina pristojna le za ozko pojmovane *lokalne zadeve*, tj. tiste, ki jih a) občina lahko ureja samostojno in b) ki zadevajo samo prebivalce občine. V širšem kontekstu pa to pomeni, da gre za ozko *prostorsko in vsebinsko zamejevanje* lokalne demokracije v času:

- ko EU postavlja v ospredje krepitev partnerskega sodelovanja med lokalno, nacionalno in nadnacionalno ravno odločanja ter poudarja in že prakticira (tudi pri nas) večravenso soudeležbo in soodgovornost v skupnih projektih ipd.,
- ko Mednarodna zveza lokalnih oblasti (IULA) na svojem svetovnem kongresu (1995) kot glavno temo obravnava občinsko sodelovanje v mednarodnem merilu (municipal international cooperation) in v zvezi s tem "vdiranje globalnih problemov v vsakdanje življenje občanov", podobno tudi Habitat (Istanbul, 1996) zahteva vključevanje lokalnih skupnosti v nacionalne mehanizme odločanja, ali pa ko študija ILO (LedLink, 1996, WP-1) ugotavlja: "Najuspešnejše lokalne dejavnosti so tiste, ki se jih lotevajo tako, da lokalno gospodarstvo obravnavajo v globalnem kontekstu",
- ko sociologi, politologi, ekonomisti, socialni antropologi idr. kot eno od tem, ki jim prav v zadnjem obdobju posvečajo največjo pozornost, obravnavajo proces globalizacije, ki ni "nekaj tam zunaj", temveč tu z nami, v našem vsakdanjem okolju (Giddens, v: Beck, Giddens, Lash 1994) in
- ko se še posebno pozornost posveča preučevanju lokalno-globalnih odnosov in se z novimi pojmi poizkuša zajeti lokalno-globalno prežemanje, npr. "glokalizacija" itd.

V primerjavi z dogajanjem v razvitem svetu je torej normativna ureditev delovanja občin pri nas ne le v nekakšnem *"faznem zaostanku"*, ampak dejansko zaostaja kar za dve fazi: 1. naše občine so po ustavnih določilih zamejene tako, da (naj) se ne vključujejo niti v reševanje zadev na nacionalno-državni ravni in 2. sploh pa naj ne bi posegale v reševanje zadev v mednarodnem in globalnem merilu, kar prav v koprskem primeru pomeni že izrazito zaostajanje za dejanskim stanjem.

V razpravah ob uvajanju reforme lokalne samouprave je bilo predstavljeno sicer dosti primerjalno-pravnega gradiva od drugod, ni pa bilo vključenih novjših družboslovnih spoznanj, ki kažejo, kako dinamično v razvitem svetu presegajo takšno lokalno zaprtost, kakršno utrjuje naš pravni red. Pri tem, poleg že navedenega, mislim na sociološke razprave o prehodu od "prostora krajev" k "prostoru tokov", o razliki med "starim" (zaprtim) in "novim lokalizmom" (odprtim), podobno o "novem regionalizmu", o "teledemokraciji", ki spreminja dosedANJI pomen neposredne in posredne demokracije, o "novi politični kulturi", ki kaže na izpodkopavanje toge, hierarhične teritorialne organiziranosti in - če vzamemo še širši kontekst - o slabitvi vloge strank ter kreptitvi vloge množstva raznih (pod-)skupin, ki presegajo lokalne in nacionalno-državne okvire; pri vsem tem pa nakazujejo dolgoročno perspektivo nastajanja globalne civilne družbe.

Namesto spodbud k vstopanju v širši prostor in k prevzemanju odgovornosti za reševanje problemov tudi na nacionalni in na svetovni ravni, bi pri nas prej lahko govorili o nekakšnem izprtju ali "getoizaciji" lokalne demokracije. Medtem ko npr. družboslovci v ZDA spremljajo, kako se na dnevnih redih lokalnih samoupravnih enot in različnih skupin civilne družbe povečuje število zadev globalnega pomena, se naša pravna ureditev usmerja na "čisto" lokalne zadeve, kakršnih bo vse manj, tako da lahko v bodoče pričakujemo samo še nadaljnje *siromašenje* vsebine lokalne demokracije.

Če sem doslej nakazal, kako to zamejitev lahko ocenimo v svetovnem družbenem in družboslovnem kontekstu, naj jo sedaj preverim še z vsakdanjo življenjsko prakso v koprski občini. V ta namen lahko vzamemo kar prikaz mednarodnega delovanja občine, ki ga je (17. 2. 1997) v okviru pregleda opravljenega dela podal nekdanji župan te občine. V njem je med drugim zapisano (kar namerno podajam v neskrčeni obliki): "Obiskali so nas državniki, ministri, parlamentarci, veleposlaniki, župani, poslovni in drugi ljudje iz Avstralije, Kitajske, Japonske, Združenih držav Amerike, Kanade, Angole, Rusije, Velike Britanije, Francije, Nemčije, Finske, Avstrije, Španije, Italije, Slovaške, Madžarske, Albanije, Grčije, Turčije, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Hrvaške. Več ali manj je bila stalnica v izkazanih interesih tujih gostov za naš prostor koprsko pristanišče. Z naše strani smo ponesli podobo in značilnosti Kopra in Slovenije neposredno v ZDA, Kitajsko, Estonijo, Dansko, Francijo, Avstrijo, Italijo, Španijo, Turčijo in na sedež sveta Evrope v Strasbourg. Naši kulturni ambasadorji so bili tudi v Avstraliji, na Japonskem in v skandinavskih državah, medtem ko so koprške poslovne ekipe potipale vse pomembnejše svetovne trge. Dokazali smo sposobnost in pripravljenost odgovornega soočanja z izzivi, ki jih prinaša približevanje Evropski uniji in NATO. K nam so prišle, na prijateljske obiske, ladje francoske, britanske in ameriške vojne mornarice. Slednje kar 6-krat. Z ameriškim obrambnim ministrstvom je slovensko dogovorilo program rednih obiskov enot šestega ladjevja v koprski pristan."

Očitno torej koprška občina že deluje ne le kot občina, ki bi se ukvarjala z zadevami ozko lokalnega pomena, temveč – čeprav normativno sicer nepriznana in finančno nepodprta – opravlja tudi naloge, ki so pomembne za Slovensko Istro in za Slovenijo kot celoto; iz zgornjega opisa pa je razvidna tudi evropska in svetovna razsežnost. Vsakdanja življenjska praksa torej daleč *prehituje* sedaj veljavno *normativno ureditev*!?

Od enoglasne k večglasni Sloveniji: koprške in istrske posebnosti kot izziv nereprezentativnosti središča

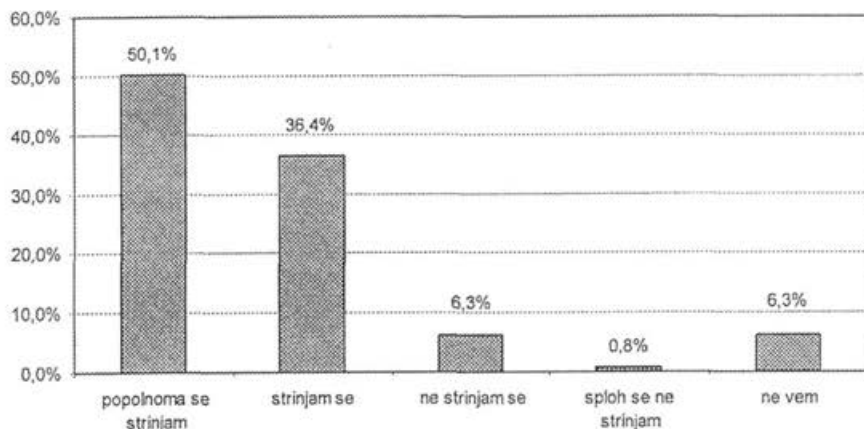
Koper in Slovenska Istra imata veliko skupnega s številnimi slovenskimi mesti, občinami in regijami, ko gre za vprašanje, koliko so njune posebnosti poznane in upoštevane na nacionalno-državni ravni oz. v državnem središču. Kjerkoli izven tega središča, še zlasti pa v močnejših regionalnih jedrih na obrobju, naletimo na izraze nezadovoljstva v tem smislu, da njihove *posebnosti* niso zadosti *upoštevane*

v Ljubljani (seveda pa se to ponovi tudi znotraj regij in občin, med manjšimi kraji in središči teh enot; tudi znotraj koprške občine, v podeželskih krajevnih skupnostih, imajo tovrstne pripombe v odnosu do občinskega središča). Državno središče nikoli popolno ne vključuje vseh regionalnih in lokalnih posebnosti; vendar pa hkrati lahko izraža zelo različno stopnjo odprtosti, občutljivosti in odzivnosti nanje. Čim večje pa je odstopanje teh posebnosti od povprečja, tem manjša je – vsaj domnevno – verjetnost, da bodo ustrezno izražene in upoštevane prek centralnih državnih institucij. Le v določenih primerih se večjo pozornost posveča prav ekstremnim odstopanjem.

Hkrati pa, četudi gre v razvitem svetu za splošni trend spreminjanja nacionalnih držav od "enoglasnosti" k "večglasnosti" (polifoniji), ni rečeno, da bodo ravno najbolj prizadeti sploh poizkušali uveljaviti svoj glas, svoje posebnosti in probleme. Sociologi smo že spoznali, da se bolj verjetno prvi oglasijo – ne tisti, ki so prav v najslabšem položaju, temveč – tisti, ki se jim stanje celo relativno izboljšuje. Med zadnje bi lahko uvrstili tudi koprsko občino. Pri tem je sicer opazno, da je bilo v Mariboru že dalj časa prisotno kritično razpoloženje zaradi (občutka) zapostavljenosti od Ljubljane, kot ga npr. izraža naslednja izjava: "Vse, kar se zgodi v Ljubljani, je nacionalnega pomena, karkoli pa naredimo v Mariboru, tudi če dobi pomembna mednarodna priznanja, to je pa lokalna zadeva, naša stvar". Glede na gospodarsko krizo v mestu je bil njegov glas utišan (čeprav s posameznimi kulturnimi programi vendarle izstopa tudi v afirmativnem smislu in ne le kot "socialna bomba" v zvezi z brezposelnostjo ipd.).

Podobno mariborski kritični oceni razkrivamo tudi stališča prebivalcev koprške občine. Pri tem se opiram – in se bom še kasneje v tem besedilu – na odgovore iz ankete reprezentativnega vzorca 840 odraslih prebivalcev občine, ki smo jo marca 1998. opravili sodelavci Centra za prostorsko sociologijo, FDV, torej skupaj z M. Hočevarjem in F. Trčkom, v sodelovanju s CATI centrom. V Kopru kar 86% vprašancev zastopa stališče: "V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske Istre". To lahko zadeva tako ožjo upravno-politično sfero, pa tudi druga področja, kot so kultura, jezik, arhitektura, šport, turizem idr.

V Ljubljani nimajo "posluha" za posebnosti...
 V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske
 Istre. (n=840)

Poleg politične (ne)zastopanosti v osrednjih državnih institucijah, strankah ipd. gre torej tudi za neenako zastopanost osrednje in obrobne Slovenije v širši javnosti, v literaturi, v množičnih občilih in za vključenost v simbolnem predstavljanju slovenstva v mednarodnem merilu. Npr. koprski glasbenik, ki opozarja na nezadovoljivo predstavljenost istrske etno-glasbe in na to, da drugi ne vključujejo istrskih motivov, hkrati zastavlja vprašanje: "Ali Oberkrainerji in gorenjska noša lahko – kar nasploh – reprezentirajo slovenstvo?" Gre torej za izziv določeni navaženosti, na podlagi katere se podaljšuje samoumevnost pristranosti, in torej za izziv, ki terja redefiniranje slovenstva (celote) na podlagi večje oz. enakopravnejše vključenosti delov (periferije).

Lahko gre tudi za poenotenje v smislu standardizacije, tako kot to nakazuje naslednje stališče: "Žal mi je, da se istrske in mediteranske *posebnosti izgubljajo* in utapljajo s prevladovanjem vseslovenskih značilnosti", s katerim soglaša skoraj 80% vprašancev. V zvezi s tem predstavlja značilen primer prizadetost ljudi zaradi "izganjanja" istrskega narečja. Medtem ko je starejša generacija še doživljala, da v šolah niso smeli govoriti slovensko, so mlajše po 2. svetovni vojni v slovenskih šolah odvrčali od govorice v domačem narečju, kar so nekateri spet doživljali kot neke vrste izrinjanje njihovega maternega jezika. V šolah so ocenjevali narečja kot nekaj grdega in nekulturnega, česar naj bi se sramovali in se jim odpovedali, namesto da bi cenili znanje obeh, narečja in knjižnega jezika.

Medtem ko v Kopru še posebej radi poudarjajo svojo pripadnost mediteranskemu kulturnemu krogu, pa hkrati kritično opozarjajo na pomanjkanje razu-

mevanja in podpore za to v Ljubljani, tako kot npr.: "Slovenija se nikoli ni zavedala, da ima tudi svoj mediteranski del." Ipdl.

Sredobežnost in obmejnost v razvojni perspektivi

Tako na Koprskem kot v slovenskem merilu so bila že načeta vprašanja o nevarnosti, da bi obmejna območja prišla v *enostransko odvisnost* in v *podrejeni položaj* v odnosu do bližnjih zunanjih središč (gl. tudi Z. M., "Obmejne regije in Evropa", TiP, 1996). Ermin Kržičnik je v zaostreni obliki – v Sobotni prilogi Dela (8. 10. 1994) – izpostavil tezo o "*Raztrgani Sloveniji*", ki nam grozi z odpiranjem državnih meja. Predstave o tem pa so vplivale tudi na zasnovo teritorialne organizacije slovenske države, ki jo določa ustava in je predmet nenehnih razprav, tudi v zvezi z zahtevano razdelitvijo koprške občine. V pritajeni obliki se pojavlja celo bojazen glede *lojalnosti* slovenski državi, kar konec koncev vključuje tudi misel o možni izgubi določenih obrobni območij, tj. njihovi odcepitvi. Zato je potrebna tako širša osvetlitev, kot tudi konkretnejše preverjanje teh vprašanj.

Trstenjak (1991: 88) je razlagal vedenje Slovencev kot mejnega naroda, saj je značilno, da so razen ljubljanske in celjske kotline, vsi drugi predeli v širšem obmejnem pasu. Pri tem je ugotavljal, da majhnemu obrobni narodu manjka veliko središče, ki bi ga s svojo sredotežno silo privlačevalo nase in krepilo zavest narodne identičnosti tudi obrobni prebivalcem. Tako kot majhen človek nehote gleda velikega *od spodaj navzgor*, tako da velja tudi za majhen narod v odnosu do velikega soseda. Zaradi občutka manjvrednosti skuša govoriti s sosedi v njihovem jeziku in "v tem je že osnovno prilagajanje; v tem že tako rekoč po malem izginja ... zlepa ne more *misлити docela središčno*, ker pač sploh nima velikega središča, iz katerega bi mogel delovati, misлити in čustvovati" (podčrtal Z. M.).

Če imamo v mislih našo preteklost, je takšna razlaga gotovo utemeljena, če pa razmišljamo o prihodnosti, potem vidim stvari drugače. Pri tem kaže upoštevati sociološka spoznanja o spreminjanju odnosov med "centrom in periferijo", o dolgoročnih razvojnih težnjah k policentrizmu in celo k t. i. "*brezsrediščni družbi*" (Willke, 1993). Naša trda realnost je seveda še zajeta v poznanih pojasnjevalnih okvirih iz preteklosti, in bilo bi neresno, če bi kar miselno preskočili v neko pričakovano prihodnost v času – kot bi s staro terminologijo to označili – ko naj bi Slovenijo ogrožala "*zunanja nevarnost*" s strani večjih in bogatejših središč iz sosednjih držav.

Toda v času, ko stopa v ospredje vseevropsko povezovanje in globalizacija, se največkrat spregleda, da se s tem zmanjšujejo tudi možnosti, da bi si večja mesta, kot sta npr. Trst ali Gradec, podredila širše čezmejno zaledje v Sloveniji. Tisto, kar so nam sicer privoščljivo napovedovali ob slovesu iz Beograda, da se bomo znašli v situaciji kot pred prvo svetovno vojno, se v novih razmerah ne more več zgoditi. S tem, ko se vključujemo v širša omrežja povezav, hkrati vsaj relativno *zmanjšujemo odvisnost* od "sosedov", še zlati pa enostransko odvisnost oz. podrejenost v odnosu do njih. Pa tudi sosedje se bodo morali, kar prav sedaj spoznavajo v Celovcu in na Dunaju, vse bolj ozirati na to, kakšno odzivnost bodo s svojimi rav-

nanji sprožali v Bruslju, Strasbourg in drugod; pa ne le v središčih, temveč zmeraj bolj glede na splošne, univerzalne standarde o človekovih pravicah, pravicah manjšin ipd. V tako razširjenem kontekstu pa ne bo več podlage za to, da bi mogli "misliti docela središčno". Zmanjšuje pa se tudi možnost, da bi si "večji" podrejali "manjše" tako v odnosih med državami, kot tudi med regionalnimi in lokalnimi enotami oz. središči.

Iz anketne raziskave med koprskimi srednješolci (245 dijakov, 1996. l.) smo dobili vpogled v njihova stališča do vprašanja o tem, "koliko je za uspešen razvoj koprške občine v prihodnosti strateško pomembno, da se povezuje"... v posameznih teritorialnih okvirih. Pri tem prav mladi presenečajo s svojo širino, saj glede na delež odgovorov v kategoriji "najbolj pomembno" dobimo naslednji vrstni red: 1. da se povezuje z Evropsko unijo kot celoto (55%), 2. s celim svetom (53%), 3. znotraj Slovenije (45%), 4. z Italijo (32%) in 5. s Hrvaško (12%). Iz teh odgovorov torej ne sledi, da bi šlo za kakšno zamejenost ali težnjo k enostranski vezanosti le na sosedno Italijo.

Neposreden izziv v zvezi s tu obravnavano temo pa je bilo vprašanje: "Nekateri ljudje se bojijo, da bodo Slovenijo z odpiranjem meja preplavili pripadniki večjih narodov in da se bomo še zlasti v krajih blizu meje nekako utopili. Ali je ta bojazen upravičena?" Odgovori so se porazdelili takole: "Ne, tega se ni treba bati," je odgovorilo 55% in "da, ta bojazen je upravičena" 45% vprašancev. Čeprav manj kot polovica, jih je torej še vendarle precejšen delež, ki a priori ne zavračajo utemeljenosti tega vprašanja.

Toda če poizkušamo ugotavljati, kakšen bo odnos mladih do tega dogajanja (tudi) v bodoče, naj dodamo še vprašanje: "Ali bi bilo treba v prihodnosti težiti k temu, da bi omejevali ali spodbujali priseljevanje drugih v našo občino?" Največji delež se jih zavzema za omejevanje priseljevanja iz območij nekdanje Jugoslavije (94%), za tem pa tudi že iz sosednje Italije (86%), nato iz držav izven EU (80%), iz drugih krajev Slovenije (60%) in iz (preostalih) držav EU (56%). Zelo podobna stališča nam je pokazala tudi 1998. l. izvedena anketa med odraslimi prebivalci koprške občine (le vrstni red zadnjih dveh je obraten).

Že v nekaterih drugih raziskavah smo razkrivali, da so Slovenci ob odpiranju državnih meja najbolj restriktivni tedaj, ko gre za morebitno priseljevanje, medtem ko je za njih bolj sprejemljiv prost pritok različnih materialnih dobrin/proizvodov in idej/informacij. Z vstopanjem v EU sicer tako država kot tudi občina izgubljata možnosti diferenciranja (diskriminacije) v priseljevanju na podlagi teritorialnega porekla iz območij znotraj EU. Vendar pa se kot protiutež morebitnim iredentističnim programom z druge strani meje pod geslom "kupimo si Istro", na slovenski strani pojavlja zelo izrazito zavrnilno stališče. Glede na to se ne zdi verjetno, da bi kakšen poizkus porušanja sedanje etnične strukture, npr. z naseljevanjem na območju Slovenske Istre, ostal brez kritičnega odziva javnosti. Spomnimo se le nedavnega odziva v zvezi z lastništvom marine v Izoli.

Glede na splošna sociološka spoznanja o težnjah k individualizaciji prostorske giblivosti prebivalstva, je zmeraj manj verjetno, da bi prišlo do kakšnih množičnih čezmejnih preseljevanj, kakršnih je sicer prav zgodovina Istre nabito polna. Tudi v zvezi s tem se kaže, da v naši kolektivni zavesti še povsem prevladujejo danes že

preživele predstave o množičnih selitvah, čeprav vključevanje – zlasti izobražencev – v najrazličnejše mednarodne programe (študija, izpopolnjevanja npr. v EU) in možnosti zaposlovanja strokovnjakov, umetnikov idr. kaže na novi tip vse bolj *razpršene gibljivosti* v prostoru. To pa pomeni, da bojažen pred nekakšnim množičnim vdorom tujcev v obmejno območje izgublja realno podlago.

Največja specifična privlačnost Slovenske Istre za priseljevanje je njena lega v "sončnem pasu" Evrope; toda to velja bolj v odnosu do slovenskega zaledja (to so nam potrdili odgovori na vprašanje v SJM, 1994/1: "Kje v Sloveniji bi najrajši živeli?") in širšega kontinentalnega zaledja kot pa v odnosu do obeh sosednjih obmorskih držav, ki imata sami dosti večje možnosti, da se odzoveta na tako zanimanje. Interes Slovencev za naseljevanje ob morju je že prišel do izraza v *ceni nepremičnin*, ki so višje kot v sosednjih državah. Po nekaterih ocenah so cene primerljivih stanovanj na Koprskem približno za četrtno in celo tretjino višje kot v Trstu; še večje razlike pa so tedaj, ko gre za zemljišča za poslovne dejavnosti. Oboje je od nakupa oz. naselitve na tem območju že odvrnilo vrsto interesentov iz drugih držav, npr. podjetnico iz Italije, ki se je že po prvih informacijah premislila in se raje odločila za še eno restavracijo v Londonu, kot da bi jo odprla v Kopru.

Kolikor več nam Slovincem pomeni to ozemlje, toliko več bomo očitno morali tudi plačevati, da bi ga obdržali v domačih rokah v kontekstu sproščujočega in razširjajočega se evropskega tržišča. Hkrati pa ni mogoče računati na *dvojna merila* v tem smislu, da bi se le drugi odpirali nam, ne pa tudi mi njim. Toda tisto, kar je pri tem *neopažena novost*, je predvsem to, da izpostavljenost za priseljevanje ni več prvenstveno – *frontalno obmejna*, temveč vse bolj *porazdeljena* glede na izbirno vključevanje tujcev tudi v osrednja območja države.

Z jezikovnega vidika pa je novost predvsem to, da sedaj ne gre več le za dvojezičnost in za vezanost na zgolj italijanščino; med anketiranimi srednješolci je skoraj enak delež tistih, ki znajo *italijansko* ali (in) *angleško*. Ravno znanje angleščine, (ki omogoča tudi širše, multilateralno povezovanje) glede katerega Italijani kar močno zaostajajo, pa vse bolj *relativizira* dosedanje enostransko *prilagajanje večjemu* sosednjemu narodu. Aktivnosti v evropskem in svetovnem merilu kažejo, da tudi to "večje" postane (pre-)majhno, da bi lahko zadržalo svoj dominantni položaj. To je tudi že koprška izkušnja, npr. tedaj, ko – tako kot Društvo zgodovinarjev za Južno Primorsko – organizirajo strokovna in znanstvena srečanja, čim gre za udeležence iz več (mediteranskih) držav. Ali pa še drugi primer: Tako kot se v okviru Istrabenza niso po naključju odločili za avstrijskega partnerja v povezavi OMW Istrabenz, tako je po drugi strani značilno, da so se odločili tudi za poslovni jezik, ki ga uporabljajo v komuniciranju z Avstrijci, namreč za angleščino!

Središčnost in obrobnost uhajata geografiji

Središčnost in obrobnost sta *zmeraj manj* nekakšni stalni in v naprej določeni geografski in zgodovinski *danosti*. Kje je središčno dogajanje na nekem področju udeleženstva, je vse bolj odvisno od akterjev samih. Navajeni smo na preveč samoumevno, statično razumevanje središčnosti in obrobnosti. Življenje pa nam

tudi že v Sloveniji kaže vse večjo fleksibilnost. Tako je bilo npr. mariborsko gledališče ob pomembni vlogi Pandurja nekaj časa v ospredju slovenske in precej tudi mednarodne kulturne javnosti. Koper se v času Primorskega festivala pojavlja kot inovativno središče kulturnega dogajanja v Sloveniji, saj vključuje vrsto umetnikov iz drugih krajev in iz drugih držav ter pritegne 10.000 ljudi od vsepovsod. Mariborski Lent je spet novo žarišče kulturnega dogajanja v Mariboru, saj pritegne tudi do 60.000 ljudi. Gledališče "Teatro Verdi" je postalo eno najlepših gledališč v sredozemskem prostoru, kjer hkrati – ob računalniških povezavah in vzajemnosti – nudijo tudi vstopnice za predstave Cankarjevega doma v Ljubljani. Tako se tudi Trst v zadnjih letih na kulturnem področju močno spreminja, saj opušča nekdanjo "zadrtó zaprtost", vzvišenost pa nadomešča vstopanje v partnersko sodelovanje (a še ne dosti s Koprom).

Vse bolj je torej predvsem od ustvarjalnosti in angažiranosti posameznikov in skupin odvisno, kje je ali bo žarišče dogajanja, saj ob vse lažji prometni in informacijski dostopnosti prihaja tudi do medsebojnega dopolnjevanja in prežemanja programov v širšem prostoru. Tako kot je dosedanjemu središču zmeraj manj samodejno *zagotovljena* njegova središčnost za v naprej, podobno tudi periferija ni več samoumevno in v naprej *obsojena* na svojo perifernost. Pod takšnim zornim kotom pa se nakazujejo tudi možnosti preseganja konfliktov v odnosih med Koprom in Ljubljano.

"Evroregija Istra": še ena teritorialna sprememba ali razvojni projekti in graditev zaupanja

Že pred leti so se pojavile prve pobude v hrvaški Istri in z italijanske strani za ustanovitev "Evroregije Istra". V razpravah o tem je stopila v ospredje vrsta pomislekov, katerih skupni imenovalec je bilo *nezaupanje*, predvsem dvomi o resničnih motivih in namenih pobudnikov glede na čezmejne ozemeljske pretenzije posameznih skupin. To je bilo nezaupanje, kakršno se je pojavilo tudi v češko-nemških odnosih (Zich, 1993), glede na pomisleke, da bi močnejša stran v novi obliki poizkušala uveljavljati "stare račune" in svojo prevlado.

Zamisel o Evroregiji Istra se je torej pojavljala preveč v stilu dosedanjih državno-teritorialnih sprememb, premalo pa z novo vsebino, ki bi na podlagi konkretnih projektov čezmejnega sodelovanja predstavljala podlago za vzpostavljanje potrebnega zaupanja. Ob tem, ko so nekako pustili ob strani konkretne probleme čezmejnega sodelovanja (vzemimo prekinjeno sodelovanje v zvezi z delovanjem bolnišnice v Izoli, ki je bila zasnovana in je že delovala tudi za severno območje hrvaške Istre ipd.), so ta prizadevanja dobivala prizvok ustanavljanja nekakšne kvazi-države. To je samo spodbudilo stara nasprotja na podlagi "zgodovinskega spomina" in nacionalno-državnih izključnosti.

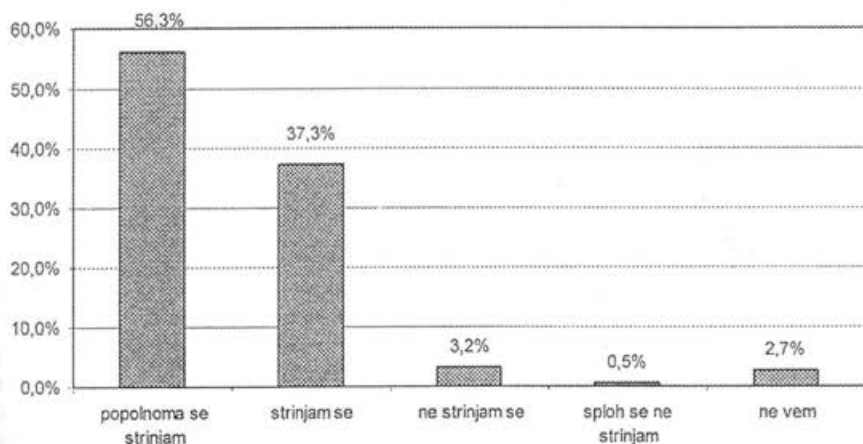
Vse številnejši projekti s podporo EU, kot tudi sedanje spremembe na Hrvaškem, odpirajo možnosti za bolj realistično lotevanje te problematike. To pomeni določeno *postopnost* in tudi smiselno razmerje med "notranjim" in "zunanjim" (čezmejnim) povezovanjem. Kot sem že nakazoval, gre za paradoks, da

slovenska politika še vedno odlaga "regularno" institucionalizacijo regije na domačem terenu v času, ko naj bi že oblikovali transnacionalne regije. Poleg obnovljenih aktivnosti za ustanovitev Evroregije Istra, se je lansko leto pojavila tudi "Lista Severni Jadran", ki teritorialno še bolj velikopotezno, vendar bolj z vidika konkretnih projektov, nakazuje transnacionalno delovanje na nekaterih območjih treh držav, tj. Italije, Slovenije in Hrvaške.

Največji delež prebivalcev koprške občine se zavzema za to, da je treba čim prej *vzpostaviti pokrajino* na območju treh občin Slovenske Istre, manj za to, da bi nekatere zadeve sproti reševali za to zadolženi organi, najmanj pa je tistih, ki bi se zadovoljili s tem, da bi le župani občasno obravnavali skupne zadeve treh občin.

Še dosti izrazitejši poudarek prednostne usmeritve pa se pokaže tedaj, ko gre za razmerje med povezovanjem treh občin v primerjavi s povezovanjem prek meje. To je razvidno iz tega, da se 94% vprašancev strinja (tj. "popolnoma strinja" ali "strinja") s stališčem: "Obalne občine bi se morale najprej tesneje povezovati med seboj, šele potem pa z italijanskimi in hrvaškimi partnerji".

"Obalne" občine najprej med seboj
Obalne občine bi se morale najprej tesneje povezovati med seboj, šele potem pa z italijanskimi in hrvaškimi partnerji. (n=840)

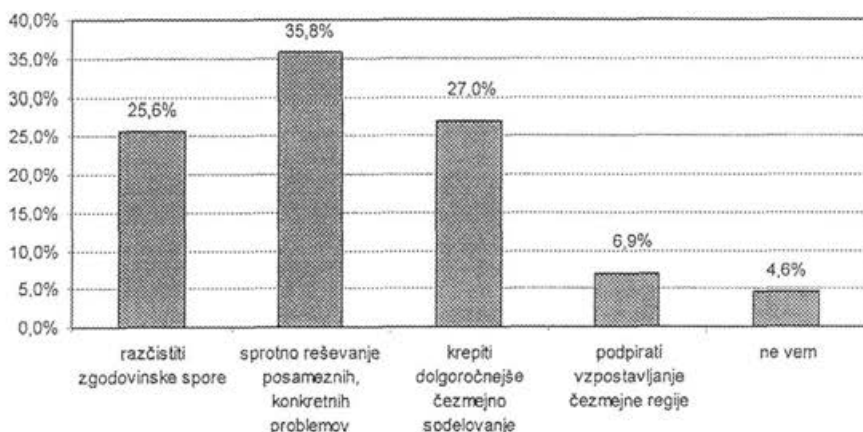
Kdo torej zamuja? Predvsem strankarska politika, večina strankarskih central, ki blokirajo sicer že vsesplošno izraženo zahtevo po spremembi ustave, tako da bi bila omogočena institucionalizacija regij. Tako, kot sem že nakazal, pridemo do paradoksalnega rezultata, da ob zunanjih pobudah za poenotenje na širših območjih dveh ali treh držav (za primerjavo lahko vzamemo tudi enotno organi-

zacija italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem) prav o teh vprašanjih nimamo *niti poenotenja* treh "domaćih" občin. Pri tem je značilno, da so najprej imeli pobudo župani teh občin, ki pa (tedaj) niso dobili potrebne podpore v svojih strankah. Poglejmo še nekatere konkretne ugotovitve iz ankete.

Hkrati z izrazito usmeritvijo prebivalcev k prednostnemu "notranjemu" povezovanju ugotavljam, da med vprašanci ni soglasja, ko gre za omejevanje in nadzor, kakor je to izraženo z naslednjim stališčem: "Država ne sme dopustiti, da bi se občine in regije brez njene odobritve povezovale tudi v mednarodnem merilu". Podpora in nasprotovanje takšnemu stališču sta skoraj izenačeni. Torej se znaten delež občanov že odmika od tradicionalnega teritorialno-hierarhičnega modela državne organizacije, ki je ožjim enotam dopuščal le notranje povezovanje na določeni ravni, vse zunanje povezave pa so vzpostavljali le preko državnega središča (ministrstva za zunanje zadeve).

Kako delovati ob odpiranju meja?

V zvezi z nadaljnjim odpiranjem državnih meja z Italijo in Hrvaško. Kaj od naslednjega bi vi postavili na prvo mesto? (n=840)

Vendar pa glede na delež odgovorov na vprašanje, kaj naj bi dobilo prednost v zvezi z nadaljnjim odpiranjem državnih meja z Italijo in Hrvaško, dobimo nekako nasprotni vrstni red kot v "notranjem" povezovanju. Prednost dobi "sprotno reševanje posameznih, konkretnih problemov" in "krepitev dolgoročnejšega čezmejnega sodelovanja", tako da - poleg kategorije "razčistiti zgodovinske spore" - pridejo odgovori "podpirati vzpostavljanje čezmejnne regije" šele na zadnje mesto.

Očitno torej pobude za uvedbo Evroregije Istra prebivalci koprške občine (vsaj 1998. leta) večinoma še niso "posvojili". Prednost dajejo konkretnjšim oblikam sodelovanja, da bi tako presegli negativno zgodovinsko dediščino in tudi čezmejno utrjevali medsebojno zaupanje, ki bo omogočilo prehajanje k višjim stopnjam skupnega delovanja.

Izhod iz slepe ulice?

Če se v zaključku omejim le na nekatera izhodiščna vprašanja (pomembni teoretični vidiki presegajo okvir razprave na tem mestu), potem me vse zgoraj prikazano navaja k sklepu, da je odločilen premik za razrešitev problema delitve koprške občine potreben najprej v Ljubljani. Pri tem sicer ne gre preprosto za to, da bi državni vrh odstopil od zahteve, ki jo Koprčani zavračajo. Tudi to bi bil sicer sprejemljiv način potrditve strpnosti in spoštljivosti do demokratično izražene volje ljudi o tistem, kar jih najbolj neposredno zadeva. Gre predvsem za to, da bi na državni ravni morali najprej odpraviti zamudo, zaradi katere ni bilo niti predpogojev za to, da bi bila ta zahteva sploh smiselna in sprejemljiva. To je zamuda v odpravljanju napake, da še vedno ni prišlo do ustrezne normativne potrditve po-mena regij in s tem regionalnih središč kot je mesto Koper.

Če je centralizem prav v Sloveniji, kot je ocenil J. Šmidovnik, bolj kot kjerkoli drugje v Evropi, omejil lokalno samoupravo, bi se na to morali odzvati vsaj s treh vidikov: prvič, glede na nepriznane regije, drugič, glede na teritorialno delitev (drobitev) občin in tretjič, glede na vsebinsko osiromašeno vlogo in zmanjšani vpliv občin in krajevnih skupnosti. V tem smislu bi že rešitev prvega vprašanja odprla pot za reševanje drugih. Tudi nekateri od najodločnejših zagovornikov ohranitve občine v sedanjem obsegu so izražali mnenje, da bi bilo njihovo stališče drugačno, če bi bilo mesto Koper priznано kot regionalno središče. Če bi institucionalizacija regije privedla do njene okrepitve, ki ne bi šla na račun občin, temveč bi predstavljala obliko decentralizacije, potem bi bili podani pogoji, da bi Koper s svojimi človeškimi in materialnimi viri prevzemal tudi *soodgovornost* za morebitne ožje enote, ki bi nastale v njegovem zaledju. Napaka vsiljevanja "delitve" – ki kot spoznanje in pouk zadeva celotno Slovenijo – je bila ravno njena enostranost in enosmernost, ki se je izražala v tem, da predložene "osamosvojitve" manjših enot ni spremljalo prizadevanje za njihovo hkratno povezovanje v širšem prostoru. "Revnejšim" je bila sicer ponujena nezanesljiva državna pomoč iz centra, od katere pa bi bile spet enostransko odvisne in torej ne dejansko samostojne in samoupravne.

V zvezi z zahtevano razdelitvijo se je pokazalo, kako togo je delovanje centralnih državnih organov, ki niti v projektu "lokalna samouprava" niso presegli klasičnih okvirov državnega delovanja z vrha navzdol in se zato tudi niso dokopali do sprejemljive rešitve. Tu še ni bilo delovnega, partnerskega sodelovanja po vzoru projektov EU. Značilno je bilo formalno-manifestativno izpostavljanje referendumske alternative glede neživiljenjsko zasnovanih predlogov, ki ni dopuščalo iskanja boljših rešitev v konkretnih okoliščinah, temveč je predpostavljalo izključ-

nost v smislu delitve na zmagovalce in poražence. Tako ni bila omogočena odzivnost na zamisli, ki so se v razpravah pojavljale tako na strani zagovornikov sedanje občine kot na strani tistih, ki so se – sicer maloštevilni – zavzemali za ustanovitev novih. Gre za določena stičišča, ki bi ob že nakazanih predpogojih (regija, postopnost, dolgoročnejši program v kontekstu prostorskega plana ipd.) lahko pomenila tudi poenotenje glede možne rešitve.

Hkrati s tem, ko so občani zelo kritično zavračali ponujene enote kot povsem neživiljske (podeželsko območje brez skupnega središča), niso zavračali možnosti, da bi v nekaterih primerih oblikovali občino, ki bi kot jedro imelo sedanjí sedež krajevne skupnosti (najbolj značilen primer: Šmarje, ne pa Šmarje-Marezige). Le na ta način bi jim nova občina zares pomenila določeno približanje. To pa bi pomenilo še več občin kot je bilo "referendumsko" predloženih.

S tem razkrivamo še paradoks celotnega "projekta lokalne samouprave, ki ga je treba preseči. Če naj bi predvsem z zmanjšanjem velikosti občin približali odločanje ljudem – pri čemer so vseskozi zanemarjali dejstvo, da to ni edini možni način – pomeni, da se teritorialno zmanjša ali odpravi razlika med občino in krajevno skupnostjo. Hkrati pa je sedanja normativna ureditev prav to – še zlasti na podeželju – že utrjeno obliko (neposredne) demokracije celo *oslabila* v primerjavi s stanjem v prejšnji državi. Koprške izkušnje kažejo, da je oslabila vključenost predstavnikov krajevnih skupnosti v odločanju na ravni občine. Predsedniki vseh 23 KS tvorijo le pododbor v okviru odbora za krajevno samoupravo pri občinskem svetu in še tega sklicujejo le redkokdaj.

Gre torej za "sistemske" nesmisel, tj. za uvajanje medsebojno *nasprotujočih si sprememb*: po eni strani gre za zahtevo, da je treba "približati odločanje ljudem" z ustanavljanjem manjših občin, ki se po velikosti približajo in izenačijo s krajevnimi skupnostmi, po drugi strani pa hkrati za oslabitev vloge krajevnih skupnosti (ki imajo ali pa tudi ne položaj pravne osebe ipd.) To terja reševanje na državni ravni. Ob tem pa so določene možnosti tudi v rokah lokalne politike, ki bi lahko tudi znotraj obstoječega reda podeželskim krajem odprla *večje možnosti vplivanja* z okrepljenim predstavištvom, ki bi ga – med drugim – dosegli s tem, da bi uvedli več volilnih enot, namesto da je za celo občino le ena, tako kot doslej, idr.

Nasploh se zdi, da organizacijske spremembe, ki bi omogočile intenzivnejše *vključevanje* podeželskega zaledja, predstavljajo enostavnejšo rešitev, kot pa da bi (iz nezadovoljstva zaradi ne vključenosti) ustanavljali nove, manjše občine. Strokovne organizacije in množična občila bi lahko prispevala h krepitvi *javnega interesa* (npr. razvoj podeželja), ki ga tudi strankarski interesi ne bi mogli zanemarjati. V razpravah je bila že močno poudarjena pričakovana solidarnost mesta do zaledja. Pri tem ne gre le za nekakšen zgodovinski in moralni dolg. Gre tudi za vse večjo objektivno medsebojno prepletenost, tj. prav za tisto, zaradi česar je v preteklih desetletjih prevladal splošno-evropski trend k zmanjševanju števila in povečevanju velikosti občin. Še bolj kot lokalno-globalno prežemanje, o katerem je bilo govora, je aktualno prežemanje interesov mesta in podeželja.

Čeprav sem z zgoraj nakazanim takoj zadel v potrebne normativne, tudi ustavne spremembe, vendarle lahko hkrati opazamo, kako ustava sicer ostaja, življenje pa teče dalje in tudi mimo nje. Pač pa je v "novem duhu" zasnovan lani sprejeti

zakon o spodbujanju regionalnega razvoja. V tem smislu se v Kopru in na območju vseh treh občin Slovenske Istre že veliko dogaja zlasti v zvezi z uvajanjem regionalnega načrtovanja in regionalnega razvoja, pri čemer se uveljavlja že novi vzorec projektne in partnerskega sodelovanja med posameznimi kraji, npr. Koprno, Ljubljano in Brusljem. Razvojni projekti, ki zadevajo ožja ali širša območja znotraj in prek meja občine, predstavljajo hkrati obetavni način za preseganje teritorialne zamejenosti, ki je doslej prevladovala v zasnovah in miselnosti, ki je bila izhodišče upravno-političnih sprememb in konfliktov v zvezi s tem. Razvojno angažirana ministrstva (npr. za področje ekonomskih odnosov in razvoj, za okolje in prostor, za turizem idr.) se že pojavljajo v novi vlogi, s katero presegajo dosednji centralistični in hierarhični način delovanja, in v tem kontekstu se spreminja tudi dosedanja omejena vloga lokalne samouprave, vendar bolj na podlagi življenjskih potreb in pobud iz EU kot pa na podlagi že izdelanih razvojnih koncepcij.

Če lahko pričakujemo večjo strpnost in demokratizacijo samega načina uveljavljanja lokalne demokracije, pa se bodo s tem povečale tudi možnosti, da se reforma lokalne samouprave ne bo več obravnavala le kot stvar "aktualnega trenutka", temveč – po zgledu iz zahodnih držav – tudi na daljši rok. S tem bo postalo še nujnejše, da se preseže ozka zasnova pravno-političnih sprememb in se namesto sektorske obravnave krepí bolj celostno usmerjanje sprememb v kontekstu prostorskega planiranja in razvoja. Če bodo z nadaljnjim naseljevanjem v zaledju, po vzorcu "decentralizirane koncentracije", tam nastala okrepljena središča, bi le-ta predstavljala tudi realno podlago za morebitno upravno-politično organiziranost novih enot. Vendar take enote ne bodo mogle delovati v smislu samostojnosti z ločevanjem (samozadostnosti) niti kot predvsem umetno vzdrževane enote v odvisnosti od državnega središča, temveč bolj kot dejanska jedra in izhodišča pobud v razvitem omrežnem povezovanju znotraj in prek regionalnih in državnih meja.

LITERATURA

- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash (1994): *Reflexive Modernisation*, Cambridge, Polity Press
- Box, Richard C. (1998): *Citizen governance: leading American communities into the 21st Century*, London, SAGE Publications
- Clark, Terry N., Vincent Hoffman-Martinot (eds.) (1999): *The New Political Culture: Urban Policy Challenges*, Westview Press
- Goetz, Edward G., Susan E. Clarke (1993): *The New Localism: Comparative Urban Politics in a Global Era*, London, SAGE Publications
- Grafenauer, Božo (1997): O lokalni samoupravi v sistemu državne oblasti in o državnem nadzoru nad lokalno samoupravo, v: IV. dnevi slovenske uprave, zbornik referatov, Ljubljana, VUŠ, str. 162–172
- Gregorič, Milan (1998): Istra, mehki trebuh Slovenije (in Hrvaške), v: Nova revija, 193, letnik 17, maj, str. 192–205
- Helvoirt, van Ceas et al. (1999): Pilotski projekt: Uvajanje elementov managementa v občinsko upravo – na primeru Mestne občine Koper, Mestna občina Koper, Phare

- Hoffman-Martinot, Vincent (1999): *Urban Political Parties: Roll and Transformation*, v: Clark, Terry N., Vincent Hoffman-Martinot
- Jakovac, Valerija (1997): *Mestna občina Koper – neustavnaž, diplomatska naloga*, Visoka upravna šola, Univerza v Ljubljani
- Juri, Aurelio (1995): *Pobuda o ustanovitvi Istrske pokrajine*, Koper, tipkopis
- Kajfež, Anja (1999): *Mestna občina Koper in njeni ustavni spori*, dipl. naloga, Ljubljana, VUŠ
- Kasse, Max in Kenneth Newton (1999): *Zaupanje v vlado*, in: Niko Toš, *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*, Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV
- Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs (eds.) (1995): *Citizens and the state*, Oxford, Oxford University
- Kocjančič, Rudi (1998): *Zgodovinski in primerjalni prikaz poslanskega mandata*, Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana, VUŠ, str. 61–75
- Krivic, Matjaž (1998): *Ožji deli občine*, v: Ida Čuden-Rebula (ur.) *Neposredna demokracija*, Društvo za kakovost življenja in dela v mestu – Sežana
- Kržičnik, Ermin, *Raztrgana Slovenija: policentričen, decentralizirana demokracija ali razgod v evroregije*, v: Delo, 8. 10. 1994
- Listina o severnem Jadranu, Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana, 1999
- Mestna občina Koper (1996): *Poročilo o vlogi in aktivnostih Mestne občine Koper na področju mednarodnega sodelovanja*, pripravil župan Aurelio Juri
- Mlinar, Zdravko (1996): *Obmejne regije in Evropa*, v: *Teorija in praksa*, 33, št. 6, str. 971–988
- Mlinar, Zdravko (1999): *Človekova (ne)moč in njegove pravice*, v: Šelih, Alenka (ur.) *Posvet ob 50-letnici Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah*, Ljubljana, 10. December, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 55–66
- Mlinar, Zdravko (ed.) (2000): *Local development and socio-spatial organization – Trends, problems and policies: the case of Koper, Slovenia*, Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute
- Roszak, Theodore (1981): *Person and Planet*, London, Granada
- Short, Dorthe Nielsen et al. (eds.) (1996): *ILO, UN Staff College Project, LedLink Programme, Strategies for Local Economic Development*, Turin, Italy
- Skupnost obalnih občin Koper, *Statut skupnosti obalnih občin Koper*, v: *Primorske novice*, Uradne objave, 28. marec 1986
- Šmidovnik, Janez (1995): *Lokalna samouprava*, Ljubljana, Cankarjeva založba
- Šmidovnik, Janez (1999): *Ustavno-pravni problem regionalizacije Slovenije*, v: VI. dnevi slovenske uprave, Portorož '99, zbornik, ured. Stane Vlaj et al., Ljubljana, VUŠ
- The Council of Europe (1995): *The size of municipalities, efficiency and regional authorities in Europe*, No. 56, Council of Europe Press
- Trstenjak, Anton (1991): *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana, Založništvo slovenske knjige
- Vlada RS, Služba za reformo lokalne samouprave (1994): *Zakaj v nove občine?*, Ljubljana
- Vlaj, Stane (1998): *Lokalna samouprava: občine in pokrajine*, Ljubljana, FDV, knjižna zbirka *Teorija in praksa*
- Willke, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb: dinamika in tveganost moderne družbene samoorganizacije*, Ljubljana, FDV
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Ur. List RS 60/99, 29. 7. 1999
- Zich, František (1993): *Euroregions along Czech-German and Czech-Austrian Borders*, Institut of Sociology, Prague